

تا حدود ۵۰ الی ۳۰ سال پیش یعنی قبل از شیوع عام تلویزیون و سینما در ایران، سفرنامه‌نویسی در عین حال که یکی از قدیمی‌ترین سنت‌ها در نویسندگی بود یکی از مهم‌ترین منابع اطلاع از اوضاع سایر کشورهای جهان به شمار می‌رفت و بعدها نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین مأخذ تاریخ‌نویسی موردتوجه قرار گرفت.

شاید قدیمی‌ترین سفرنامه موجود فارسی از نظر حدوث را بتوان ترجمه باب برزویه طیب در کلیله و دمنه از عبدالله بن عبدالحمید منشی، به قلم بزرگمهر حکیم و از زبان برزویه طیب دانست که متن اصلی آن به زبان پهلوی بوده و بعدها به عربی و سپس به فارسی برگردانیده شده است. در این باب برزویه طیب چگونگی سفر خود را به هند جهت یافتن کلیله و دمنه شرح می‌دهد.

اما بخش مهمی از سفرنامه‌ها، متونی است که سفرا و مأموران سیاسی دولت‌ها در تشریح چگونگی مسافرت و مذاکرات خود در کشورهای بیگانه به رشته تحریر کشیده‌اند که به «سفارتنامه» معروف است و علی‌رغم آنکه سابقه طولانی در سنت سیاسی و دیپلماسی غرب دارد لیکن در ایران و در زبان فارسی پدیده‌ای تازه به شمار می‌رود که سابقه آن به زحمت بیش از ۲۰۰ سال می‌شود.

یکی از اولین نمونه‌های سفارتنامه‌نویسی در زبان فارسی شرحی است که عبدالرزاق سمرقندی در مطلع السعدین و مجمع البحرين در مورد سفر خود به هند در سال ۸۴۵ ق / ۱۴۴۱ م که به سفارت از سوی شاهرخ تیموری صورت گرفته، به دست می‌دهد. همچنین در همان کتاب وی شرح دیده‌ها و شنیده‌های غیاث‌الدین نقاش، رسول اعزامی از سوی بایسنقر میرزا به سرزمین چین در سال ۸۲۲ ق / ۱۴۱۹ م را آورده که آن هم از نخستین نمونه‌های سفارتنامه‌نویسی در زبان فارسی است.

اما اولین سفارتنامه جامع و مستقل در زبان فارسی سفینه سلیمانی است که در اواخر قرن هفدهم میلادی و در زمان شاه سلیمان صفوی توسط محمدریغ بن محمدابراهیم نگاشته شده است. او به همراه هیأت سیاسی ایران به سیام رفته و شرح دیده‌ها و شنیده‌های خود را به تفصیل نگاشته است. علی‌رغم اینکه در دوره صفویه ایلچیان زیادی از سوی شاهان صفوی به اروپا اعزام شدند، اما از هیچ یک از آنها شرح و یا گزارش مأموریتی تاکنون به دست ما نرسیده است.

سفینه سلیمانی از این نظر موردی منحصر به فرد است. هرچند، بعدها بعضی از محققان از روی اسناد موجود، شرح مسافرت و اقدامات بعضی از آنها را به رشته تحریر درآورده‌اند که در این فهرست نیز به آنها اشاره شده است.

سنت سفارتنامه‌نویسی در ایران، بیشتر از اوایل دوره قاجار و با الگوبرداری از سفرنامه میرزا صالح به اروپا باب شد که آغازگر آن را می‌توان میرزابوالحسن خان شیرازی، ایلچی اعزامی فتحعلیشاه قاجار به لندن در سال ۱۸۰۹ یعنی اوایل قرن ۱۹ میلادی دانست. پس از آن، بیشتر هیأت‌های سیاسی اعزامی در قرن نوزدهم میلادی بنا به سفارش دولت وقت و جهت اطلاع از اوضاع و احوال کشورهای دیگر به نگارش شرح سفر و ملاقات‌ها و دیده و شنیده‌های خود دست زدند که قبلی از آنها در همان موقع و بعضی دیگر در سال‌های بعد به چاپ رسید و حاوی اطلاعات تفصیلی و نغز در مورد اوضاع و احوال سایر کشورها و آداب و رسوم سفارت در آن موقع می‌باشد.

سفارتنامه‌نویسی در ایران در سال ۱۸۳۰ م در زمان فتحعلیشاه با سفرنامه خسرو میرزا به روسیه به قلم میرزا مصطفی افشار، منشی مخصوص میرزا مسعود گرمودی که عضو هیأت بوده است وارد عصر جدیدی شد. روشنگری خاصی که در تهیه این سفرنامه به کار رفته بود و استقبال عمومی مردم از آن باعث شد که این سفارتنامه به عنوان نقطه عطفی در سنت سفارتنامه‌نویسی مورد توجه قرار گیرد.^۱

کتابشناسی توصیفی

سفارتنامه‌های فارسی

○ امیرسعید الهی

همچنین سفرنامه آجودانباشی به اروپا تحت عنوان رساله چهار فصل در سال ۱۸۴۰ م در زمان محمدشاه به قلم میرزا فتح گرمودی و مخزن الوقایع یا سفرنامه فرخ خان غفاری (امین الدوله) به اروپا در سال ۱۸۶۰ م و در زمان ناصرالدین شاه قاجار را باید از نقاط عطف سفرنامه‌نویسی در این دوره به شمار آورد.

به خصوص مخزن الوقایع به قلم حسین بن عبدالله سربابی از نظر شمول آن بر «اطلاعات جدی و مبتنی بر واقعیت» خودداری از حیرت و شیفتگی و رعایت ملاحظات سیاسی» حائز اهمیت بسیار است.^۲ اگرچه بیشتر سفرنامه‌های قرن نوزدهم ایران به نام سفرا و روسای هیأت‌های اعزامی مشهور است اما در اصل توسط منشیان حادث و زبردست همراه آنان به رشته تحریر کشیده شده‌اند و به علت برخورداری از صلابت و انسجام در متن و پیروی از سبک انشائی خاص، یک محصول ادبی خاص دوران قاجار را تشکیل می‌دهند و جا دارد در این زمینه تحقیق جامع و مفصلی صورت گیرد.^۳

باید توجه داشت که سفرنامه‌نویسی فارسی در قرن بیستم از حالت سنتی خود خارج شد و بیشتر به شکل خاطره‌نویسی و شرح وقایع درآمد. محور اصلی آن از شرح اوضاع و احوال و وضعیت اقتصادی و سیاسی و طبیعی کشورهای محل مأموریت به تدریج به تشریح وضعیت سفارتخانه‌های ایران، برخوردهای اداری و روابط سفرا و مأموران سیاسی با مراکز قدرت در داخل کشور و تشریح سلاقی شخصی تغییر یافت. خصوصیت دیگر این دسته از سفرنامه‌ها آن است که برخلاف سفرنامه‌های قرن نوزدهم که اکثراً توسط منشیان نوشته می‌شد، سفرنامه‌های قرن بیستم عمدتاً توسط خود سفرا و یا مأموران و شاید سال‌ها بعد از مأموریت آنها نوشته شده است. به عنوان مهم‌ترین این نوع سفرنامه‌ها باید از خاطرات پرنس ارفع، یادبودهای سفارت استانبول (از خان ملک ساسانی) و زندگانی من و نگاهی به تاریخ سیاسی ایران و جهان (از عبدالحسین مسعود انصاری) نام برد که از حالت سفرنامه‌نویسی سنتی بیرون آمده و در سال‌های اخیر نیز به زور طبع آراسته شده‌اند. علاوه بر این، سفرنامه‌های مذکور برخلاف سفرنامه‌های قرن نوزدهم که بیشتر ناظر به مأموریت‌های فوق‌العاده و کوتاه‌مدت بوده‌اند، به شرح مأموریت‌های ثابت و بلندمدت سفرا آن هم در چندین مأموریت اختصاص دارد و معمولاً یک دوره تاریخی طولانی را در برمی‌گیرد.

تحقیق و تفحص در سفرنامه‌های فارسی از سابقه چندانی برخوردار نیست. اولین بار مرحوم عباس اقبال آشتیانی در سال ۱۳۲۸ ش در مقاله‌ای تحت عنوان «چند سفرنامه از سفرای ایران» دست به بررسی مختصر سفرنامه‌های فارسی زد.^۴ که به علت عدم چاپ بسیاری از سفرنامه‌های فعلی در آن موقع بسیار ناقص به نظر می‌رسد. طی سال‌های اخیر نیز خلاصه‌هایی از چند سفرنامه سنتی در نشریات گوناگون فارسی به چاپ رسیده است. در سال ۱۳۶۹ ش در مقاله «گشت و گذاری در سفرنامه‌های سیاسی» چند سفرنامه فارسی مورد بررسی قرار گرفته و خلاصه‌ای از هر یک به دست داده شده است.^۵ گروهی از محققان نیز سفرنامه‌ها را در میان موضوع کلی‌تر «سفرنامه‌ها» مورد بررسی قرار داده‌اند.^۶ اما کتابشناسی حاضر از نظر جامعیت اولین کوششی است که در این زمینه صورت می‌گیرد و می‌تواند راهنمای مناسبی برای این دسته از منابع تاریخ روابط خارجی ایران به شمار آید.

در فهرست حاضر که بیش از چهل مأخذ را در برمی‌گیرد علاوه بر سفرنامه‌ها، یعنی گزارش سفر سفیران اعزامی ایران به ممالک دیگر، سفرنامه‌ها و خاطرات سایر مأموران سیاسی کشور نیز که در مأموریت‌های سیاسی و دیپلماتیک عهده‌دار مشاغل سیاسی و یا کنسولی بوده‌اند آورده شده است تا مجموعه کامل‌تری از این مبحث به دست داده شود. علاوه بر

این، بعضی سفرنامه‌های رجال و مهم کشور که در زمان سفر عهده‌دار مأموریت رسمی نبوده‌اند به خاطر اهمیت سیاسی آنها آورده شده‌اند، از جمله سفرنامه اتابک اعظم، صدراعظم مشهور دوران قاجار به دور دنیا که توسط مهدیقلی هدایت به رشته تحریر کشیده شده است.

شیوه تنظیم کتابشناسی حاضر براساس تاریخ انجام سفر و یا تحریر سفرنامه‌ها بوده است. به عبارت دیگر این فهرست از قدیمی‌ترین سفرنامه‌های فارسی آغاز و تا تازه‌ترین آنها ادامه می‌یابد و عمدتاً سفرنامه‌های رجال دوره قاجار و پهلوی را در برمی‌گیرد.

بررسی این فهرست حاکی از وقفه‌های طولانی در امر سفرنامه‌نویسی است. از جمله در فاصله سقوط صفویه تا آغاز قاجاریه و نیز از ترور ناصرالدین شاه تا آغاز سلطنت پهلوی شاهد وقفه‌های طولانی در این زمینه هستیم. در تدوین این فهرست همچنین (و شاید برای اولین بار) نسخه‌های خطی سفرنامه‌های مهمی که تاکنون به چاپ نرسیده‌اند نیز مورد توجه واقع شده‌اند که از آن میان سفرنامه آوانس خان مساعداالسلطنه، اولین سفیر ایران در ژاپن و نیز سفرنامه حسنعلی خان گروسی، رجل مهم و مشهور عصر قاجار و وزیرمختار ایران در انگلیس و فرانسه از اهمیت شایانی برخوردارند و جا دارد که نسبت به چاپ آنها اقدام بایسته‌ای صورت گیرد.

لازم به یادآوری است که علاوه بر منابع فوق، در میان خاطرات بعضی از رجال دوره پهلوی که خارج از کادر سیاسی وزارت امور خارجه به مقام سفارت منصوب شده‌اند مانند دکتر علی امینی (سفیر ایران در آمریکا ۲۷-۱۳۳۴) دکتر قاسم غنی سفیر ایران در مصر (۲۷-۱۳۲۶ ش)، محمد ساعد مراغه‌ای، سفیر ایران در مسکو و واتیکان (۴۱-۱۳۳۶ ش) نصرالله انتظام، اولین نماینده دائم ایران در سازمان ملل متحد (۲۹-۱۳۲۶ ش)، جلال عبده، عبدالحسین ابنه‌هاج، مجید رهنما و... نیز فصل‌هایی از خاطرات دوران سفارتشان یافت می‌شود که مسلماً بررسی همه آنها نیاز به کوششی جامع‌تر دارد.

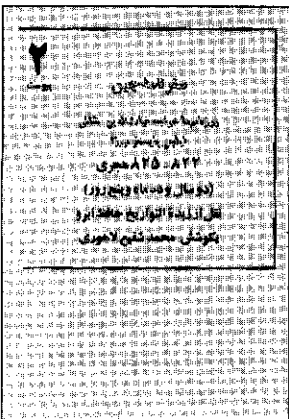
نکته مهمی که در بررسی سفرنامه‌های فارسی به چشم می‌خورد ارتباط اکثریت آنها با مأموران سیاسی اعزامی به غرب است، در حالی که سفرنامه‌های فارسی مربوط به آسیا و کشورهای شرقی از تعداد انگشتان دست تجاوز نمی‌نماید. ضمن اینکه به طور کلی تا آنجا که می‌دانیم هیچ‌گونه سفرنامه فارسی از مأموران سیاسی اعزامی به قاره آفریقا در دست نیست.

به این نکته نیز باید اشاره کرد که تعدادی از سفرای ایران در دوران پهلوی سفرنامه یا خاطرات خود را از دوران سفارت خویش در قالب مقالات گوناگون در نشریات و جراید به چاپ سپرده‌اند که تدوین فهرستی از آنها نیز کوششی جداگانه را طلب می‌کند و در این فهرست که صرفاً اختصاص به کتابهای مستقل دارد ملحوظ واقع نشده است.

۱- ۸۲۲ ق.

سفرنامه چین: روزنامه‌چه خواجه
غیاث‌الدین نقاش، ایلچی بایسنقر
میرزا (به کوشش ایرج افشار)، تهران،
مرکز اسناد فرهنگی آسیا، مؤسسه
مطالعات و تحقیقات فرهنگی
(پژوهشگاه)، ۱۳۷۲، ۳۰ ص.

این متن که به ضمیمه «خطای نامه» (نگاه کنید به شماره ردیف ۳ در همین مقاله) به چاپ رسیده است شرح سفر و مأموریت غیاث‌الدین نقاش، ایلچی بایسنقر میرزا، فرزند شاهرخ تیموری است که در سال ۸۲۲ ق به همراهی چند تن دیگر به چین

سفر کرد و شرح آن را حافظ ابرو و کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی به ترتیب در زبده‌التواریخ و مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین آورده‌اند. این نوشته، قدیمی‌ترین سفرنامه فارسی به سرزمین چین به شمار می‌رود و شاید قدیمی‌ترین سفارتنامه فارسی نیز باشد. سفر غیاث‌الدین به مدت سه سال تا ۸۲۵ ق به طول کشیده است و سفرنامه وی حاوی عجایب و غریب و دیدنی‌های چین و شگفتی‌های دربار خاقان چین می‌باشد. متن مورد بحث از زبده‌التواریخ حافظ ابرو نقل شده است. متن این سفرنامه به قلم عبدالرزاق سمرقندی که ذیل وقایع سال ۸۲۵ ق تحت عنوان «غریب و عجایب خطای» در مطلع‌السعدین آورده شده است، پیوست سوم «خطای نامه» (ص ۳۳۰) می‌باشد.

۲- ۸۴۵ ق.

سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق:
داستان سفر هندوستان و شرح غرائب و بیان عجایب آن. (نقل از مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین)، به کوشش محمد شفیع لاهوری، لاهور، ۱۴۱۰ ق/۱۳۶۸ ش. ص ۸۷.

کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی در سال ۸۴۵ ق / ۱۴۴۱ م از سوی شاهرخ تیموری به عنوان ایلچی به هندوستان و دربار «بیجانگر» از حکومت‌های محلی آن سامان اعزام

شد. شرح سفر وی از صفحه ۷۶۴ تا ۸۵۱ از جلد دوم «مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین» چاپ لاهور به قلم خود او درج گردیده که در واقع قدیمی‌ترین سفارتنامه فارسی به شمار می‌رود. وی در این سفر مدت پنج ماه در کالیکوت و مدت دو سال در بیجانگر اقامت داشته است و شرح جالبی از دیدگاه‌های خود به دست می‌دهد. لازم به یادآوری است که این بخش از «مطلع‌السعدین» تاکنون در ایران به چاپ نرسیده است. برای شرح خلاصه‌ای از این سفرنامه نگاه کنید به:

محمدحسین مشایخ فریدنی: «سفیر شاهرخ دردکن»، نشریه وزارت امور خارجه، دوره ۲، شماره ۸، آذر ۱۳۳۷.

۳- ۹۲۲ ق.

خطای نامه: شرح مشاهدات سیدعلی‌اکبر خطائی معاصر شاه اسماعیل صفوی در سرزمین چین. به کوشش ایرج افشار، تهران، مرکز فرهنگی آسیا، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)، ۱۳۷۲. شصت و دو، ۵۶۴ ص.

این کتاب که نوشته سال ۹۲۲ ق می‌باشد یکی از مهم‌ترین مأخذ فارسی درباره چین محسوب می‌شود. مؤلف شخصی است به نام

سیدعلی‌اکبر که نسبت خود را «خطائی» ذکر کرده است. به نوشته استاد ایرج افشار، محققانی که درباره او تحقیق کرده‌اند او را بازرگانی دانسته‌اند که به مرسوم و قواعد حکومت چین در آن عهد به عنوان ایلچی سفر کرد و احترامات خاص این طبقه در حق او رعایت شد. همه گفته‌اند او از راه ماوراءالنهر به چین وارد شد تا اینکه خود را به خانبالغ رسانید. چنین برمی‌آید

که سفر وی کمتر از صد روز به طول کشیده است. به هرحال این کتاب حاوی اطلاعات بسیار جالب و دست اول از حکومت و جامعه چین و مسلمانان آن کشور در آغاز قرن ۱۶ میلادی است.

۴- ۱۰۰۸ ق

اروج بیگ بیات: دون ژونن ایرانی. با حواشی و یادداشت‌هایی از لسترنج، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۸، ۴۲۵ ص.
شرح سفر اروج بیگ بیات است که همراه حسین علی بیگ ایلچی و هیأت سفارت آنتونی شرلی و گروهی دیگر، از سوی شاه عباس اول در سال ۱۰۰۸ ق / ۱۵۹۹ م از اصفهان و از طریق هشتار خان، مسکو، آرخانگل و اقیانوس منجمد شمالی وارد اروپا

شد و به دربارهای آلمان، فرانسه، ایتالیا و اسپانیا رفت. مأموریت این هیأت برقراری روابط سیاسی با دول اروپا، بستن پیمان اتحاد با دول اروپایی بر ضد عثمانی و بازاریابی برای ابریشم مرغوب ایران بود. در همین سفر بود که آنتونی شرلی از مراجعت به ایران خودداری کرد و در اسپانیا پيشنمازی که همراه هیأت ایرانی بود به دست یک اسپانیایی متعصب با کارد به قتل رسید. ضمن آنکه چند نفر از اعضای هیأت نیز به دین کاتولیک درآمدند. از جمله اروج بیگ بیات که در سال ۱۶۰۲ م در اسپانیا مسیحی شد و نام «دون ژونن» را برای خود برگزید.

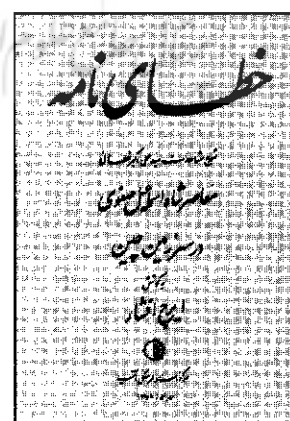
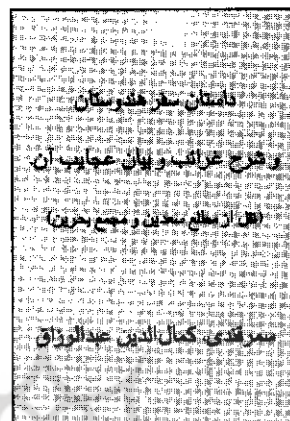
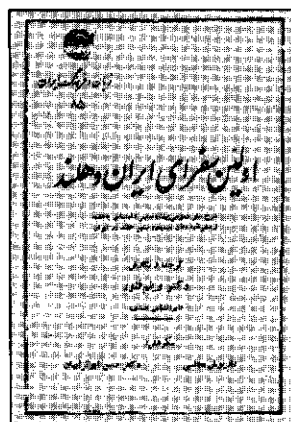
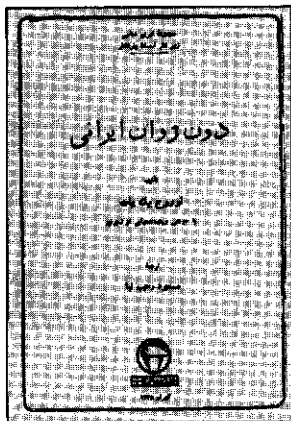
وی در سال ۱۶۰۵ م. در دوبلد، اسپانیا در نزاعی کشته شد. بقیه اعضای هیأت در سال ۱۶۰۲ م به ایران مراجعت نمودند.

۵- ۱۰۳۵ ق.

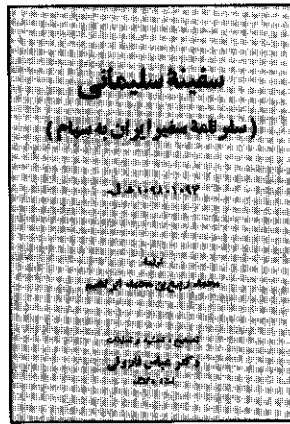
فلور، ویلم: اولین سفرای ایران و هلند: شرح سفر «موسی بیگ»، سفیر شاه عباس به هلند و سفرنامه «یان اسمیت» سفیر هلند در ایران، به کوشش داریوش مجلسی و حسین ابوترابیان، تهران، طهوری، ۱۳۵۶، ۱۴۲ ص.

دکتر ویلم فلور، ایرانشناس معروف هلندی، شرح سفارت موسی بیگ، سفیر شاه عباس اول صفوی به هلند را از روی گزارشات اعضای

کمپانی هند شرقی هلند به فارسی ترجمه کرده است. موسی بیگ در فوریه سال ۱۶۲۵ م / ۱۰۳۵ ق به همراه یک نقاش هلندی مقیم ایران و یازده نفر دیگر با یک کشتی انگلیسی و از طریق بندر «سورات» هند به منظور افتتاح باب روابط سیاسی با هلند عازم آن کشور گردید. وی یک سال بعد به هلند وارد شد و پس از انجام مأموریت خود و حدود دو سال اقامت در هلند در مارس سال ۱۶۲۸ م با همراهان از طریق آندونزی و هندوستان عازم ایران شد و به همراه نخستین سفیر هلند در ایران که در بندر سورات به وی پیوسته بود، روز ۵ فوریه ۱۶۲۹ م وارد بندرعباس گردید ولی به علت فوت شاه عباس به حضور شاه صفی رسید. در این کتاب همچنین سفرنامه یان اسمیت، اولین سفیر هلند در ایران در سال‌های ۳۰-۱۶۲۸ نیز به فارسی ترجمه شده است.

محمد ربیع بن محمد ابراهیم:
سفینه سلیمانی (سفرنامه سفیر ایران
به سیام) ۱۰۹۴-۱۰۹۸ ق.، تصحیح،
تحشیه و تعلیقات عباس فاروقی.
تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه
انتشارات و چاپ، ۱۳۵۶ ش، ۴۰۹ ص.
گزارش سفر و مأموریت هیاتی
مرکب از ۹ نفر است که در زمان شاه
سلیمان صفوی و به ریاست
محمدحسین بیگ در سال ۱۰۹۴ ق /
۱۶۸۵ م راهی دربار سیام (تایلند)

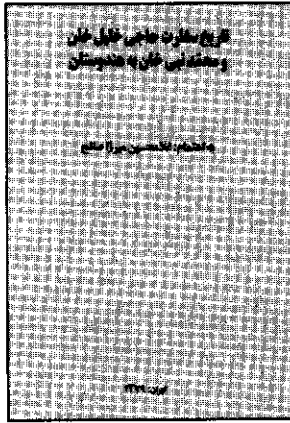

گردید. این هیأت اولین هیأت سیاسی و رسمی ایران است که به شرق آسیا
و از طریق دریا (بندرعباس، مسقط، مدراس، جزایر اندامان، تناسری و آیوتایا)
اعزام شده است. عزیمت این هیأت مدت سه ماه و بازگشت آن مدت
یکسال و نیم طول کشیده و طی آن محمدحسین بیگ قبل از رسیدن به
آیوتایا پایتخت وقت سیام فوت می‌نماید و بالاخره یکی دیگر از اعضای
هیأت به نام ابراهیم بیگ، به حضور نارای کبیر، پادشاه وقت سیام
بارمی‌یابد. مأموریت این هیأت گشایش باب روابط سیاسی با سیام بوده
است. طی سال‌های اخیر خلاصه‌های متعددی از این سفرنامه در جراید
ایران به چاپ رسیده است. برای مفصل‌ترین این تلخیص‌ها نگاه کنید به:
الهی، امیرسعید: نخستین سفیران ایران و تایلند، فصلنامه تاریخ روابط
خارجی، سال ۱، شماره ۴، پاییز ۱۳۷۹.

مسقط بود که به منافع ایران در خلیج فارس دست‌اندازی می‌نمودند. وی در
راه برگشت به ایران در شهر ایروان و به دلایل مالی خودکشی کرد.

۹- ۱۳۱۸ ق.

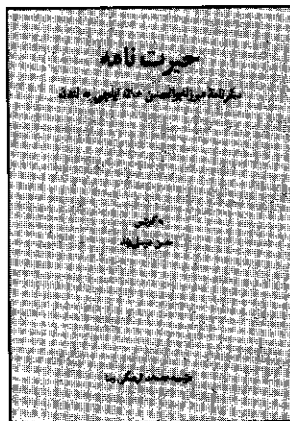
تاریخ سفارت حاجی خلیل خان
و محمدنبی خان به هندوستان. به
اهتمام غلامحسین میرزا صالح،
تهران، کویر، ۱۳۷۹، ۱۶۷ ص.
پس از اعزام سرجان ملکم به
ایران از سوی شرکت هند شرقی
انگلیس (۱۸۰۰ م) که معاهداتی با
دولت ایران منعقد نمود، فتحعلی شاه
قاجار اعزام نماینده‌ای از سوی خود به
هندوستان را ضروری دانست تا به
اجرای معاهدات مذکور کمک نماید. به

همین منظور حاجی خلیل خان قزوینی که از تجار معتبر بوشهر بود در سال
۱۳۱۸ ق / ۱۸۰۲ م به عنوان سفیر فتحعلیشاه به هند اعزام گردید. اما دوران
سفارت وی در بمبئی کوتاه بود و حاجی خلیل خان پس از ۴۸ روز اقامت در
بمبئی در نزاعی که میان ایرانیان و هندوها در گرفت بر اثر اصابت تیر کشته شد.
سه سال پس از مرگ خلیل خان، محمدنبی خان قزوینی، برادرزن وی
به عنوان جانشین او اعزام هند شد و تا ژانویه ۱۸۰۷ م (۱۲۲۳ ق) مقام سفیر
پادشاه ایران را دارا بود. مجموعه حاضر روایتی است خواندنی به قلم نبیره
محمدنبی خان از دوران کوتاه سفارت آن دو که در سال ۱۳۰۴ ق تحریر شده
است و گویای نکات ارزنده‌ای از چگونگی شروع دوره دوم روابط سیاسی
ایران و انگلیس، یعنی دوره قاجار می‌باشد که چندی بعد با اعزام میرزا
ابوالحسن ایلیچی به لندن تداوم یافت (نگاه کنید به شماره ردیف ۱۰ در
همین مقاله). در این مجموعه همچنین شرح وقایع فوق مندرج در تواریخ
عمده آن عصر نیز آورده شده است که این امر آن را به منبع جامعی در این
زمینه تبدیل نموده است.

۱۰- ۱۲۲۴ ق.

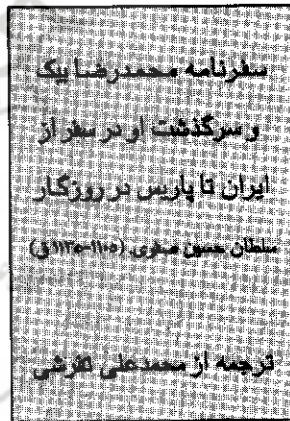
حیرت‌نامه، سفرنامه میرزا
ابوالحسن خان ایلیچی به لندن، به
کوشش حسن مرسل وند، تهران،
رسا، ۱۳۶۴، ۳۸۸ ص.
این کتاب روزنامه و خاطرات
مأموریت میرزا ابوالحسن شیرازی
(ایلیچی) است که در سال ۱۲۲۴ ق /
۱۸۰۹ م به همراه جیمز موریه و به
عنوان سفیر فوق‌العاده فتحعلیشاه قاجار
در راس هیاتی مرکب از هفت ایرانی
عازم دربار انگلیس شده است. وی بعد

از نقدعلی بیگ، سفیر شاه عباس کبیر که در ۱۶۲۵م به لندن اعزام شده بود
اولین سفیری بود که پس از قریب دو قرن از ایران به انگلیس می‌رفت.
میرزا ابوالحسن خان مدت ۹ ماه در لندن اقامت نمود و سپس به
همراه سرگور اوزلی، سفیر جدید انگلیس در ایران و جیمز موریه عازم ایران
شد و در مارس ۱۸۱۱ م به ایران رسید. در همین سفر است که کشتی آنها
بر اثر طوفانهای دریایی راه را گم کرده و به سواحل برزیل می‌رسد و میرزا
ابوالحسن خان شیرازی به عنوان اولین ایرانی قدم به خاک برزیل
می‌گذارد.

۷- ۱۱۲۵ ق.

سفرنامه محمدرضا بیگ و
سرگذشت او در سفر از ایران تا
پاریس در روزگار سلطان حسین
صفوی. (۱۱۰۵-۱۱۳۵ ق)، ترجمه از
محمدعلی تفرشی، به دستور علیقلی
خان اسعد بختیاری، تحریر ۱۳۳۳ ق،
تهران، نسخه خطی، دانشکده ادبیات،
ش ۵۵ (۶۲۶ ص) و ش ۵۶ (۴۴۴
ص). (فهرست ادبیات: ۲۴:۲) (نگاه
کنید به شماره ردیف ۸ در همین مقاله)

۸- ۱۱۲۵ ق.

هربرت، موریس: محمدرضا
بیگ در دربار لویی چهاردهم، ترجمه
عبدالحسن وجدانی. به کوشش
همایون شهیدی. تهران، گزارش،
۱۳۶۲، ۱۵۸ ص.
شرح مأموریت محمدرضا بیگ،
کلانتر ایروان است که در رأس یک
هیأت بیست نفره در سال ۱۱۲۵ ق /
۱۷۱۴ م از سوی شاه سلطان حسین
صفوی و از طریق عثمانی به دربار
لویی چهاردهم، پادشاه فرانسه اعزام
شد. مأموریت وی کوشش برای اجرای قرارداد تجارتي ۱۷۰۸ م ایران و
فرانسه و نیز جلب موافقت فرانسویان برای اتحاد با ایران بر علیه اعراب

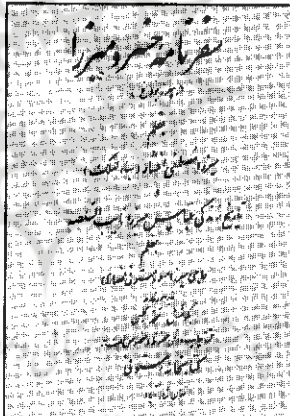

دلیل‌السفر، سفرنامه میرزا ابوالحسن خان شیرازی (ایلچی) به روسیه، به قلم میرزا محمدهادی علوی شیرازی. به کوشش محمد گلین، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۷؛ چاپ دوم: دنیای کتاب، ۱۳۶۳. شصت و پنج + ۲۹۲ ص.

این کتاب شرح سفر سه ساله میرزا ابوالحسن خان ایلچی به روسیه در سال ۱۲۲۹ ق است. وی در این سفر ماموریت داشته که معاهده گلستان (۱۲۲۸ ق / ۱۸۱۳ م) را به امضای الکساندر اول، امپراتور روسیه برساند. مسیر سفر: تهران، تفلیس، قفقاز، تول، مسکو و پترزبورگ بوده و مطالب کتاب را وقایع سفر از تهران تا تفلیس، ابتدای ورود به خاک تفلیس و وقوع امورات اتفاقیه، ورود به شهر تفلیس، ورود به قفقاز، ورود به شهر تول، ورود به شهر مسکو، ورود به شهر پترزبورگ و بازگشت به سمت ایران تشکیل می‌دهد. در پایان فهرست هدایایی که میرزا ابوالحسن خان از طرف دولت ایران برای امپراتور روسیه برده است و نیز صورت هدایایی که وی در این سفر به به مردم هدیه کرده آورده شده است. برای خلاصه‌ای از آن نگاه کنید به پی‌نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

افشار، مصطفی: سفرنامه خسرومیرزا (به پترزبورگ)، به قلم میرزا مصطفی افشار (بهاءالملک) و تاریخ زندگی عباس میرزا نایب‌السلطنه، به قلم حاجی میرزا مسعود مستوفی انصاری وزیر امور خارجه، به کوشش محمد گلین، تهران، مستوفی، ۱۳۴۹، ۴۰۶ ص.

این کتاب شامل دو بخش است. نخست از ص ۱ تا ۱۴۰، تاریخ احوال عباس میرزا نایب‌السلطنه و جریان

جنگ دوم ایران و روسیه است که منجر به عقد عهدنامه ترکمن‌چای (۱۸۲۶ م) گردید و نویسنده آن میرزا مسعود انصاری، مترجم و منشی عباس میرزا است که بعدها به مقام وزارت امور خارجه نایل شد. بخش دوم از صفحه ۱۴۱ الی ۳۷۶ شرح مسافرت هیاتی است شانزده نفره که در سال ۱۲۴۴ ق / ۱۸۲۰ م به ریاست خسرو میرزا، فرزند عباس میرزا برای عذرخواهی به خاطر قتل گریبایدوف، وزیر مختار روسیه در ایران از طریق تبریز، تفلیس و مسکو به پترزبورگ رفته است. میرزا صالح شیرازی، میرزا مسعود گرمردی (انصاری) و میرزا تقی خان فراهانی (امیرکبیر بعدی) از جمله اعضای این هیات بوده‌اند. کتاب با سی و دو تصویر همراه است و در آن شرح مبسوطی پیرامون اوضاع و احوال روسیه و آداب و رسوم اجتماعی و اوضاع دولت و ملت روسیه درج گردیده است.

همانطور که گفته شد، این سفرنامه که به سبک جدیدی نوشته شده بود به علت روشنگری‌های خود در ایران با استقبال عمومی مواجه گردید. متن کامل این سفرنامه ابتدا تحت عنوان «احوال سفر میرزا مسعود» در نشریه وزارت امور خارجه (شماره ۳، سال ۳، ۱۳۴۵) چاپ شد. خلاصه‌ای از آن نیز در شماره ۵ سال دوم (اسفند ۱۳۲۸ ش) همان نشریه به قلم احمد توکلی درج

گرمردی، میرزا فتاح: کتاب روزنامه موسوم به چهار فصل: سفرنامه اولین هیات سیاسی اعزامی ایران به کشورهای اروپائی در زمان قاجاریه [سفرنامه آجودانباشی]، به سعی و کوشش فتح‌الدین فتاحی، تهران، مستوفی، ۱۳۷۰، ۳۷۱ ص.

روزنامه سفارت میرزا حسین خان آجودانباشی (نظام‌الدوله)، سفیر محمدشاه قاجار به انگلیس از طریق اسلامبول، اطریش و فرانسه در سال

۱۲۵۴ ق / ۱۸۳۸ م برای اعلام تسلیت فوت ویلیام چهارم پادشاه انگلیس و تهنیت جلوس ملکه وکتوریا می‌باشد. وی همچنین دارای ماموریت‌های زیر بوده است:

○ شکایت در مورد جنگ هرات و دخالت‌های مامورین انگلیس به خصوص بهانه‌تراشی‌های مک‌نیل وزیر مختار انگلیس در ایران و عدم نزاکت وی.

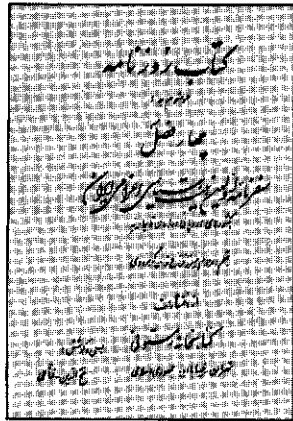
○ موضوع شاهزادگان فراری ایران که مورد حمایت دولت انگلیس قرار گرفته بودند.

○ دریافت مطالبات تجار ایرانی از برجیس، تاجر انگلیسی. حدود ۱۲۸ صفحه از این کتاب به شرح حال حسین خان آجودانباشی و میرزا فتاح خان گرمردی اختصاص دارد و اصل سفرنامه در صفحات ۱۵۰ الی ۳۱۶ مندرج است. فهرست عمومی اعلام نیز در آخر کتاب آمده است. برای خلاصه‌ای منقح از این سفرنامه نگاه کنید به پی‌نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

گرمردی، میرزا فتاح: سفرنامه میرزا فتاح گرمردی به اروپا موسوم به «چهار فصل» [سفرنامه آجودانباشی] و دو رساله دیگر به نام شب‌نامه و سفرنامه ممسنی در زمان محمدشاه قاجار، به سعی و کوشش فتح‌الدین فتاحی، تهران، مؤلف، ۱۳۴۷، شانزده + ۱۱۸۲ ص.

حدود ۵۲۶ صفحه از این کتاب به مقدمه و شرح حال حسین خان آجودانباشی، همراهان وی در سفر اروپا و شرح حال میرزا فتاح گرمردی و علل اعزام هیات سفارت حسین خان به اروپا اختصاص یافته است (نگاه کنید به شماره ۱۳ در همین مقاله) و از ص ۵۲۷ اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران مقارن لشکرکشی محمدشاه به هرات و شرح لشکرکشی و محاصره هرات در این زمان و مذاکلات مک‌نیل، وزیر مختار انگلیس در این قضیه و بهانه‌جویی و قطع رابطه انگلیس با ایران تشریح گردیده است. متن اصلی سفرنامه از ص ۵۲۶ الی ۸۹۰ آورده شده و علاوه بر این، سه رساله دیگر به نام‌های «جغرافیای عالم» (ترجمه از منابع فرانسوی)، «شب‌نامه» (درباره اوضاع اجتماعی انگلیس) و «سفرنامه ممسنی» که همگی به خامه میرزا فتاح گرمردی است به مطالب کتاب اضافه شده است و دارای ۱۱۱ عکس و تصویر می‌باشد.

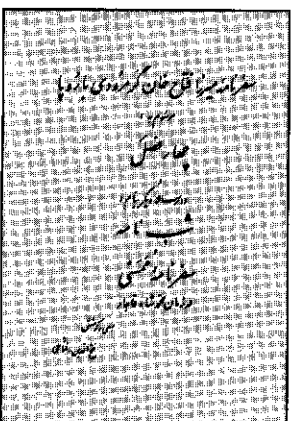
گردیده است. برای خلاصه دیگری از آن نگاه کنید به پی‌نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

○ شکایت در مورد جنگ هرات و دخالت‌های مامورین انگلیس به خصوص بهانه‌تراشی‌های مک‌نیل وزیر مختار انگلیس در ایران و عدم نزاکت وی.

○ موضوع شاهزادگان فراری ایران که مورد حمایت دولت انگلیس قرار گرفته بودند.

○ دریافت مطالبات تجار ایرانی از برجیس، تاجر انگلیسی. حدود ۱۲۸ صفحه از این کتاب به شرح حال حسین خان آجودانباشی و میرزا فتاح خان گرمردی اختصاص دارد و اصل سفرنامه در صفحات ۱۵۰ الی ۳۱۶ مندرج است. فهرست عمومی اعلام نیز در آخر کتاب آمده است. برای خلاصه‌ای منقح از این سفرنامه نگاه کنید به پی‌نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

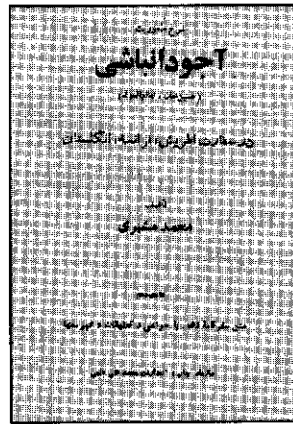
○ شکایت در مورد جنگ هرات و دخالت‌های مامورین انگلیس به خصوص بهانه‌تراشی‌های مک‌نیل وزیر مختار انگلیس در ایران و عدم نزاکت وی.

۱۵- ۱۲۵۴ ق.

شرح ماموریت آجودانباشی (حسین خان نظام الدوله) در سفارت اطریش، فرانسه، انگلستان، تالیف محمد مشیری، به انضمام متن سفرنامه وی و با حواشی و تعلیقات و فهرست‌ها. [تهران]: محمدعلی علمی، ۱۳۳۷، ۵۱۷ ص.

شرح ماموریت میرزا حسین خان آجودانباشی به اروپا است (نگاه کنید به ردیف ۱۳ در همین مقاله)

در این کتاب حدود ۱۰۸ صفحه به شرح اقدامات این ماموریت و توضیح

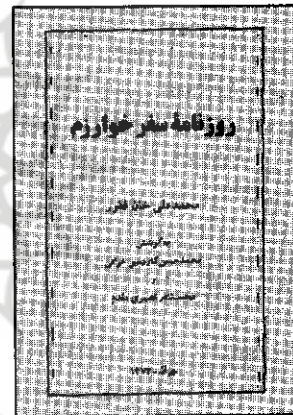

کامل موارد ماموریت آجودانباشی به اروپا و موضوع اختلافات ایران و انگلیس بر سر هرات و سابقه و وضعیت روابط ایران و انگلیس پرداخته شده و از صفحه ۱۰۹ تا ۱۹۹ شرح حال مختصر پنجاه و هشت نفر از رجال ایرانی و خارجی که در آن دوره مطرح بوده و احتمالاً در سفارتنامه آجودانباشی از آنها نام برده شده، آمده است. علاوه بر این آقای محمد مشیری از ص ۲۰۱ الی ۲۲۴ توضیحات لازم دیگری در مورد بعضی از کتب اماکن و رجال دوره قاجار ارائه نموده‌اند. متن اصلی سفرنامه از ص ۲۲۵ الی ۴۷۸ درج گردیده و از ص ۴۷۹ الی ۵۱۲ به فهرست‌ها اختصاص دارد.

۱۶- ۱۲۵۷ ق.

روزنامه سفر خوارزم، محمدعلی خان غفور، به کوشش محمدحسن کاووسی عراقی و محمدنادر نصیری مقدم، تهران، وزارت امور خارجه مؤسسه چاپ و انتشارات ۱۳۳۳، سی و پنج، ۱۰۹ ص.

شرح سفارت «محمدعلی خان غفور» به اتفاق «طامسن»، مامور سفارت انگلیس و دو نفر دیگر نزد «الله قلی خان ازبک»، خان خیوه است که به مدت یک سال به طول کشیده است. علت ماموریت وی

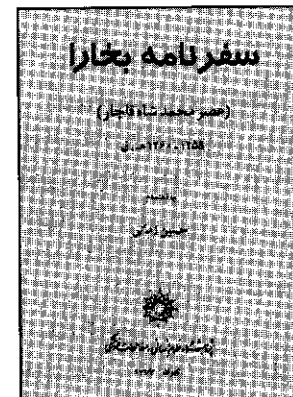

هجوم ازبکان به زوار امام رضا (ع) و اسارت تعدادی از آنها توسط ازبکان بوده است. وی ماموریت داشته که نسبت به آزادی اسرا و از جمله «محمدولی خان»، برادرزاده الهیار خان اصف الدوله، حاکم خراسان نزد خان خیوه تلاش نماید اما در این امر موفق نشد و دست خالی به تهران بازگشت. این کتاب یکی از قدیمی‌ترین سفرنامه‌های خوارزم در عهد قاجار به شمار می‌رود.

۱۷- ۱۲۵۹ ق.

سفرنامه بخارا (عصر محمدشاه) ۱۲۵۹-۱۲۶۰ ق، به اهتمام حسین زمانی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳، ۹۲ ص.

این رساله گزارش سفر یکی از کارگزاران دولت ایران است که در دوره محمدشاه قاجار و حدود سالهای ۶۰-۱۲۵۹ ق به دربار امیرنصرالله، حاکم بخارا به قصد چند ماموریت اعزام شده است. چون صفحه‌های پایانی نسخه اصلی ناقص است هیچگونه نام و نشانی از مؤلف نیامده و

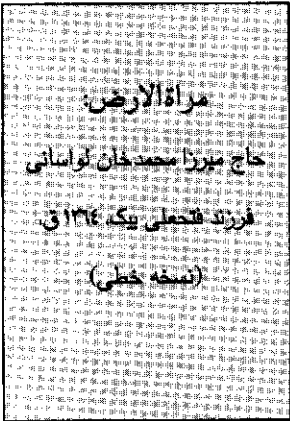

حتی اشاره دقیقی نیز به سال ماموریت نشده است. براساس مقدمه کتاب این سفرنامه نخستین گزارش موجود یک مامور ایرانی دوره قاجاریه از ماوراءالنهر، به‌ویژه بخارا است. گرچه این رساله مختصر است ولی حاوی مطالب مفید برای بررسی روابط ایران و ماوراءالنهر در دوره قاجار می‌باشد.

۱۸- ۱۲۶۴ ق.

مراة الارض: حاج میرزا محمدخان لواسانی فرزند فتحعلی بیگ، ۱۲۶۴ ق، (نسخه خطی)، کتابخانه مجلس، ۷۰۲ ص (۱۱۵ ورق)، فهرست مجلس ۲: ۴۴۵.

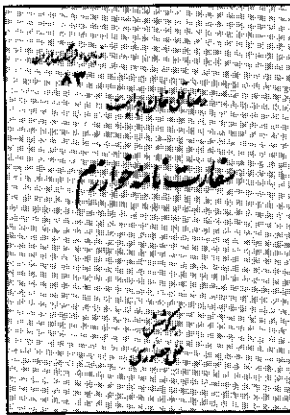
نویسنده این سفرنامه در سال ۱۲۶۴ در اوایل جلوس ناصرالدین شاه به دربار روسیه رفته و به شیوه روزنامه‌نویسی، دیدنی‌های خود را از شهرهای میانه راه و از جمله حاجی طرخان آورده است و جغرافیای پنج قاره را نیز ترجمه و ضمیمه نموده است. در این سفرنامه از محمدشاه غازی و ناصرالدین شاه یاد شده است. این سفرنامه متضمن اطلاعات احصائی و جغرافیائی ممالک است.

۱۹- ۱۲۶۸ ق.

هدایت، رضاقلی: سفارتنامه خوارزم، به کوشش علی حصوری، تهران، طهوری، ۱۳۵۶ ش. ۱۵۱، ۳۹ ص. (افست از روی نسخه چاپ شده در سال ۱۲۹۲ ق در مطبعه یولاتی مصر).

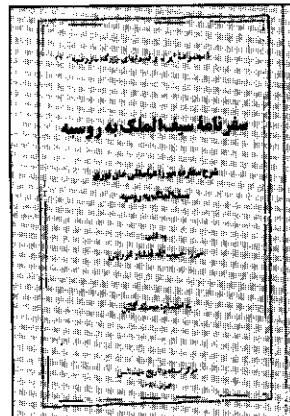
سفرنامه رضا قلی خان هدایت مؤلف مجمع‌الفصحا به خیوه از خانات خوارزم و شرح ملاقات وی با «محمدامین اوزبک»، خان خیوه در سال ۱۲۶۸ ق می‌باشد. وی به همراه «آتابیاز» فرستاده خان خیوه و از طریق دماوند و فیروزکوه عازم خوارزم گردیده است و ماموریت داشته که دولت قاجار را از چند و چون کار این خان یاعی آگاه گرداند. این سفارت با توفیق انجام یافته و به دنبال آن نیز خان خیوه در نبردی کشته شده است. رضا قلی خان ماجرای این نبرد را هم در پایان سفرنامه خود گزارش کرده است. بازگشت وی به تهران در اوایل سال ۱۲۶۹ ق بوده است. برای خلاصه‌ای از این سفارتنامه نگاه کنید به پی نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

۲۰- ۱۲۷۱ ق.

افشار قزوینی، حبیب‌الله: سفرنامه سیف‌الملک به روسیه: شرح سفارت میرزا عباسقلی خان نوری سیف‌الملک به روسیه، به اهتمام محمد گلین، تهران، وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۸۰ ش، ۲۹۰+۵ ص.

گزارش ماموریت عباسقلی خان میرپنجه نوری ملقب به سیف‌الملک در راس یک هیات ۹ نفره به

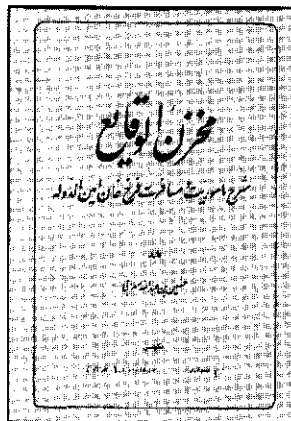

پترزبورگ بین سال‌های ۱۲۷۳-۱۲۷۱ ق. است. ماموریت اصلی وی تسلیت درگذشت الکساندر اول و تهنیت سلطنت الکساندر دوم از سوی ناصرالدین شاه قاجار بود. مؤلف در آغاز و انجام کتاب مطالب جامعی درباره ایران و رجال وقت کشور آورده، ضمن اینکه سعی کرده است که آداب و سنن مردم روسیه، به خصوص دربار تزاری و اطلاعات مفیدی در مورد ایرانیان ساکن روسیه را نیز ثبت نماید.

۲۱- ۱۲۷۳ ق.

سرابی، حسین بن عبدالله: «مخزن الوقایع»، سفرنامه فرخ خان امین‌الدوله، به کوشش کریم اصفهانیان، قدرت‌الله روشنی. [تهران]، ۱۳۴۴، ۲۶، چهل و نه، ۴۶۰ ص.

این کتاب شرح سفارت فرخ خان امین‌الدوله از سوی ناصرالدین شاه قاجار به استانبول و پاریس در سال ۱۲۷۳ ق / ۱۸۵۷ م برای برقراری مجدد روابط حسنه بین ایران و انگلیس پس از فتح هرات

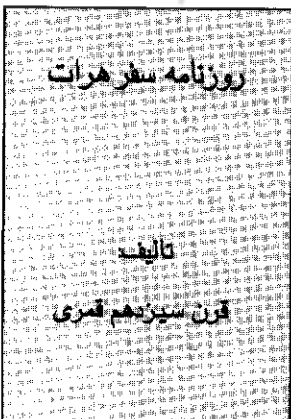
توسط قوای ایران در همان سال می‌باشد. سفر فرخ خان از ۱۱ ذی‌قعدة ۱۲۷۲ ق شروع شد و تا شوال ۱۲۷۴ ق به طول انجامید. در چاپ سوم این کتاب (۱۳۷۳ ش) حدود ۴۸ صفحه به مقدمه اختصاص یافته که شامل شرح حال فرخ خان به قلم حسنعلی غفاری، بحثی در باب اسناد فرخ خان به قلم استاد ایرج افشار و مقدمه‌ای در باب قضیه هرات به قلم زنده‌یاد حسین محبوبی اردکانی و پیشگفتار مصححان می‌باشد. کتاب دارای فهرست ماخذ، کتب، اشخاص و اعلام جغرافیایی است.

این ماموریت با وساطت ناپلئون سوم به عقد معاهده پاریس در سال ۱۲۷۳ ق و جدائی افغانستان از ایران منجر شد. فرخ خان پس از انعقاد عهدنامه پاریس رهسپار لندن شد و سپس به فرانسه، بلژیک و مجدداً به انگلیس رفت و پس از گردشی در کشورهای اروپائی رهسپار ایران شد. فرخ خان امین‌الدوله در هنگام اقامت در پاریس به تاسیس سفارت ایران در آن شهر اقدام نمود و تا آخر اقامت خود در آن شهر وزیر مختار ایران در فرانسه و چند کشور دیگر اروپائی بود. برای خلاصه‌ای از این سفرنامه نگاه کنید به پی نوشت شماره ۵ در همین مقاله.

۲۲- ۱۲۷۳ ق.

روزنامه سفر هرات، تالیف قرن سیزدهم قمری، تهران، کتابخانه ملی، ش ۳۷۳ / ف. ۲۶ برگ (نسخه خطی)، فهرست کتابخانه ملی، ۱: ۳۶۲.

سفرنامه یکی از درباریان قاجار است که به روزگار فرمانروایی حسام‌السلطنه بر خراسان و حکومت ظهیرالدوله بر هرات به رسالت ناصرالدین شاه به هرات می‌رود و در این سفرنامه گزارش سفر خود را از روز حرکت از تهران تا برگشت یادداشت می‌کند. در این سفرنامه گذشته از دستورهای ناصرالدین شاه به فرمانروای آن سرزمین، اطلاعات سودمند جغرافیائی از شهرهای میان راه در پایان سده سیزدهم وجود دارد.

۲۳- ۱۲۷۸ ق.

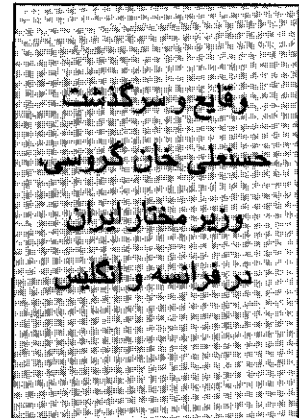
میرزا بزرگ، محمدتقی خان «وقایع و سرگذشت حسنعلی خان گروسی، وزیر مختار ایران در فرانسه و انگلیس»، ۱۲۷۸ ق، تبریز، کتابخانه ملی، ش، ۳۲۰۹ (نسخه خطی)، فهرست سیدیونسی، ۱: ۴۶۸.

حسنعلی خان امیرنظام گروسی از رجال مشهور عصر ناصری، از سال ۱۸۶۰ م تا ۱۸۶۷ م وزیر مختار مقیم در پاریس بود و امور مربوط به اطریش را نیز برعهده داشت. ضمن اینکه طی سال‌های ۶۰-۱۸۵۹ م نیز همین سمت را در لندن به صورت اکردیته احراز نموده بود این کتاب که تاکنون به چاپ نرسیده است، شرح دوران خدمت او را در این دو نمایندگی که بیشتر به سرپرستی محصلین ایرانی در آنجا اشتغال داشت به دست می‌دهد و به نظر می‌رسد حاوی اطلاعات جالبی از دوران سفارت وی در اروپا باشد.

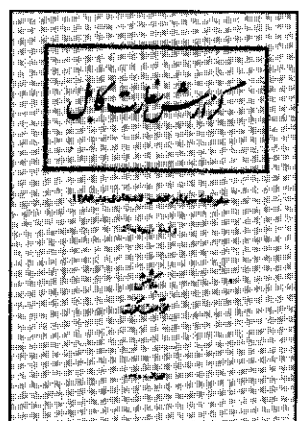
۲۴- ۱۲۸۶ ق.

قندهاری، ابوالحسن: گزارش سفارت کابل: سفرنامه سید ابوالحسن قندهاری در ۱۲۸۶ ق و اسناد مربوط به آن، به کوشش محمدآصف فکرت، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۳۶۸، ۱۲۸ ص.

گزارش سفارت سید ابوالحسن شاه قندهاری (امین کل آستانه مقدسه رضویه) به کابل در سال ۱۲۸۶ ق / ۷۰-۱۸۶۹ م از سوی حشمت‌الدوله، والی خراسان به

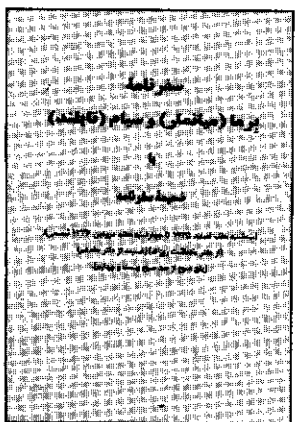
منظور تهنیت استقلال امارت و ایالت امیرشیر علی خان والی افغانستان است، که در همین سال بر سراسر افغانستان حکومت یافت. سفر وی در تاریخ ۲۲ ربیع‌الاول ۱۲۸۶ ق از مشهد مقدس آغاز و از طریق هرات، بربر، بندامیر، با میان و آهنگران وارد کابل می‌شود. وی سپس از طریق غزنین و قندهار به خراسان بازگشته است. سفرنامه وی از حیث روابط ایران و افغانستان و اطلاعاتی که در باب شهرهای مختلف افغانستان، آب و هوا و مشخصات طبیعی اقلیمی و وضعیت آن سرزمین می‌دهد حائز اهمیت است.

۲۵- ۱۲۹۰ ق.

عضدالملک حسینی. فضل‌الله: سیاحتنامه هندوستان (و برمه). تحریر بعد از ۱۲۹۴ ق، (نسخه خطی)، فهرست حقوق، ج ۱: ۱۳۷، فهرست منزوی، ج ۶: ۴۰۱.

میرزا فضل‌الله عضدالملک حسینی هنگامی که کارگزار ایران در بمبئی بوده از ۲۵ ربیع‌الاول ۱۲۹۰ ق تا ۱۴ رجب ۱۲۹۴ ق برای سرکشی به ایرانیان مقیم هند به گردش در آن

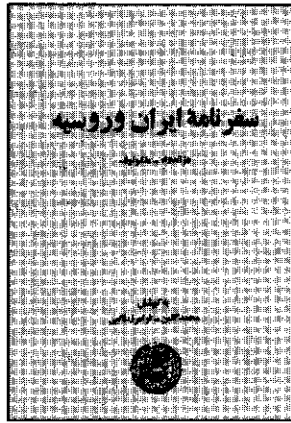
سفرنامه یکی از درباریان قاجار است که به روزگار فرمانروایی حسام‌السلطنه بر خراسان و حکومت ظهیرالدوله بر هرات به رسالت ناصرالدین شاه به هرات می‌رود و در این سفرنامه گزارش سفر خود را از روز حرکت از تهران تا برگشت یادداشت می‌کند. در این سفرنامه گذشته از دستورهای ناصرالدین شاه به فرمانروای آن سرزمین، اطلاعات سودمند جغرافیائی از شهرهای میان راه در پایان سده سیزدهم وجود دارد.

کشور می‌پردازد و در آن از وضع سیاسی و جغرافیائی هند و آئین و رسوم هندیان و شیوه کشت قهوه و چای و نیل و فلفل گزارش داده است. وی همچنین شرح سفر خود به برمه برای رساندن نامه ناصرالدین شاه و افتتاح باب روابط سیاسی با آن کشور را آورده است که تاکنون به چاپ نرسیده است. براساس این نوشته سابقه روابط سیاسی ایران و برمه به حدود ۱۳۰ سال پیش بازمی‌گردد.

۲۶- ۱۳۰۰ ق.

سفرنامه ایران و روسیه، عزالدوله، ملکونوف، به کوشش محمد گلبن، فرامرز طالبی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳، ۲۵۶ ص.

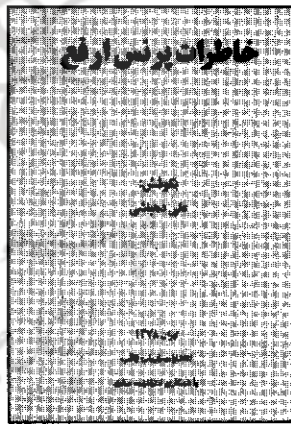
بخش اول این کتاب یعنی سفرنامه «روسیه» که صفحات ۲۳ الی ۷۶ را دربرمی‌گیرد گزارش مأموریت عبدالصمد میرزا عزالدوله، برادر تکی ناصرالدین شاه به روسیه در اول رجب سال ۱۳۰۰ ق / ۱۸۸۳ م است. مأموریت وی سرپرستی یک هیات ۸ نفره ایرانی در سفر به روسیه برای شرکت در مراسم تاجگذاری الکساندر سوم امپراطور آن کشور بوده است. مسیر حرکت از او تهران به کرج، قزوین، رشت، بندرانزلی، حاجی طرخان، ماراتف، مسکو و پترزبورگ می‌باشد که جمعاً ۵۲ روز طول می‌کشد. تاریخ بازگشت هیات ۱۱ ذیقعد ۱۳۰۰ ق می‌باشد.

۲۷- ۱۳۰۴ ق.

ارفع، رضا: خاطرات پرنس ارفع، به کوشش علی دهیاشی، تهران، سخن، شهاب ناظم ۱۳۷۸، ۱۳۷۸، ۳۷ ص + ۶۰ ص [۴۷ ص]

خاطرات میرزا رضا خان دانش است که بعدها به پرنس ارفع معروف شد. وی در طول زندگی خود به مأموریت‌های سیاسی مهمی اعزام شد که خاطرات آنها را در این کتاب آورده است. مهم‌ترین مأموریت‌های سیاسی پرنس ارفع عبارت بوده‌اند از:

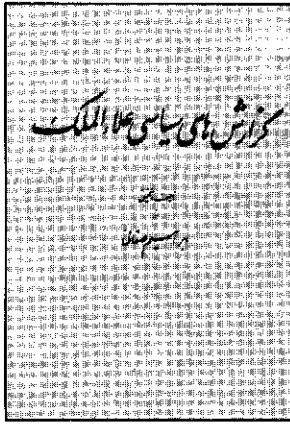

مستشار سفارت ایران در پترزبورگ (۱۳۰۴-۶ ق)، سرکنسول ایران در تفلیس (۱۳۰۷-۱۲ ق)، وزیر مختار ایران در پترزبورگ، سوئد و نروژ (۱۹-۱۳۱۲ ق) و سفیر ایران در اسلامبول (۲۵-۱۳۱۹ ق). علاوه بر این، وی از همراهان ناصرالدین شاه در سفر سوم به فرنگستان، سفیر فوق‌العاده ایران در جشن بیست و پنجمین سال جلوس سلطان عبدالحمید دوم، سفیر فوق‌العاده در جشن تاجگذاری آلفونس سیزدهم، پادشاه اسپانیا، رئیس هیات نمایندگی ایران در مجمع عمومی جامعه ملل در سالهای ۲۳-۱۹۲۰ م و ۲۶-۱۹۲۵ م. بوده که خاطرات مأموریت‌های مختلف خود را در این کتاب جمع‌آوری کرده است.

۲۸- ۱۳۰۵ ق.

علاءالملک، محمودبن علی: گزارشهای سیاسی علاءالملک، تالیف و تحقیق از ابراهیم صفائی، تهران، تالار کتاب، ۱۳۶۲، ۱۸۸ ص.

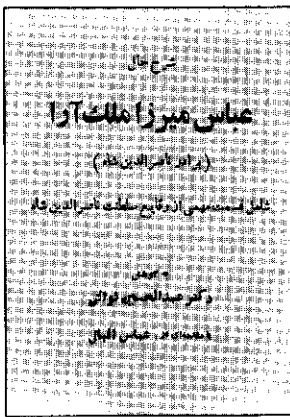
این کتاب شامل پانزده گزارش از میرزا محمود خان علاءالملک طباطبائی، رجل مشهور عصر ناصر و از مامورین سیاسی عالی‌رتبه وزارت امور خارجه در این عصر می‌باشد که به میرزا محمود خان وزیر مختار نیز معروفیت داشت. وی در سال ۱۳۰۵ ق به مقام وزیر مختاری ایران در روسیه (پترزبورگ) نایل آمد و در سال ۱۳۱۲ ق به سفارت ایران در عثمانی منصوب گردید و تا پایان سال ۱۳۱۶ ق در اسلامبول اقامت داشت.

گزارش‌های مندرج در این مجموعه عمدتاً گزارشاتی است که وی از این دو مأموریت به مرکز ارسال داشته است. شش گزارش آن مربوط به مناسبات سیاسی ایران و روس و دو گزارش مربوط به بعضی مسائل مشترک سیاسی بین ایران و انگلیس و روس و سه گزارش درباره امور سیاسی و اداری کشور و یک گزارش درباره اختلاف نظر ولیعهد با علاءالملک و سه گزارش مربوط به حوادث مرزی ایران و عثمانی است.

۲۹- ۱۳۱۳ ق.

عباس میرزا ملک آرا: شرح حال عباس میرزا ملک‌آرا (برادر ناصرالدین شاه) شامل قسمت مهمی از وقایع سلطنت ناصرالدین شاه، به کوشش عبدالحسین نوائی، با مقدمه‌ای از عباس اقبال، تهران، بابک، ۱۳۵۵، (چاپ اول ۱۳۲۵ ش)، ۳۱۹ ص.

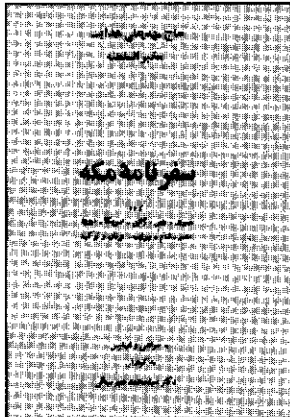

عباس میرزا ملک‌آرا در آخر شرح حال خود در این کتاب (ص ۲۰۵ تا ۲۲۹) گزارش سفارت خود به روسیه (از محرم ۱۳۱۳ تا محرم ۱۳۱۴ ق) را که جهت تریبک تاجگذاری نیکلای دوم صورت گرفته است شرح می‌دهد. این سفارت از طریق رشت، انزلی، داغستان (پتروفسکی)، مسکو و بالعکس صورت گرفته است.

۳۰- ۱۳۲۱ ق.

هدایت، مهدیقلی: سفرنامه مکه از راه سبیری، چین، ژاپن، آمریکا، اروپا، مصر، شام، بیروت، یونان و ترکیه، با حواشی و فهرس به کوشش محمد دبیرسیاقی، [تهران]، تیرازه، ۱۳۶۸، ۳۳۷ ص.

شرح سفر یک ساله اتابک اعظم امین‌السلطان به اتفاق مهدیقلی خان مخبرالسلطه و پنج نفر دیگر به دور دنیا است که بلافاصله پس از استعفای اتابک در جمادی‌الثانی سال

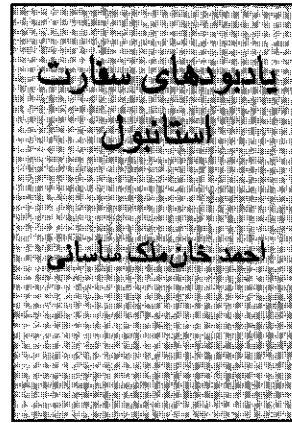
۱۳۲۱ ق (۱۹۰۳ م) بقصدتشریف به مکه معظمه آغاز می‌شود. مسیر سفر عبارت است از: تهران، انزلی، باکو، مسکو، ایرکوتسک، منچوری، پورت‌آرتور، پکن، شانگهای، ناگازاکی، کوبه، کیوتو، توکیو، یوکوهاما، هاوائی، سانفرانسیسکو،

نیاگارا، شیکاگو، نیویورک، شربلرگ، پاریس، ایتالیا، اسکندریه، قاهره، جدّه، مکه، مدینه، دمشق، بعلبک، بیت‌المقدس، پورت سعید، آتن، استانبول، وین، تهران. نویسنده در این کتاب، اطلاعات جامعی در مورد چین و ژاپن و آداب و رسوم مردم این دو کشور ارائه کرده است. شایان ذکر است که هیأت اعزامی مذکور با بسیاری از مقامات رسمی محلی ملاقات و مذاکره نموده است و در واقع نوعی هیأت سفارت به شمار می‌رفت.

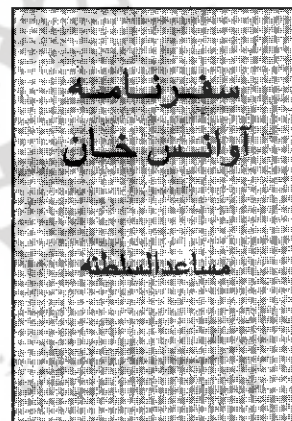
۳۱- ۱۲۹۸ ش.

خان ملک ساسانی، احمد:
یادبودهای سفارت استانبول، تهران، بابک ۱۲۵۴ (چاپ دوم) ه + ۳۲۲ ص.
خاطرات مأموریت احمدخان ملک ساسانی است که از تیرماه ۱۲۹۸ ش الی خرداد ۱۳۰۰ ش به مدت دو سال مستشار سفارت ایران در استانبول بوده است. وی در این کتاب علاوه بر تشریح اقدامات خود، وضعیت سفارت ایران و ایرانیان مقیم آن دیار، اطلاعات مبسوطی نیز در زمینه عثمانی و فرقه‌های مذهبی گوناگون آن کشور در سال‌های فروپاشی این امپراطوری بزرگ مسلمان ارائه می‌دهد که بسیار خواندنی است.

۳۲- ۱۳۱۰ ش.

سفرنامه آوانس خان
مساعداالسلطنه، سده ۱۴ ق، تهران، دانشکده ادبیات. ش (۸۲ - ر)، ۲۴۹ برگ (نسخه خطی) فهرست خطی دانشکده ادبیات ۱: ۳۱۶
گزارش، مأموریت آوانس خان ماسیان متولد ۱۲۸۰ ق از فضلا و ادبای ارامنه ایران است که بعلاها به «عمادالوزاره» و «مساعداالسلطنه» ملقب و مشهور شد. وی در طی خدمت خود در وزارت امور خارجه از ۱۳۱۸ تا ۱۳۲۴ ق نایب اول

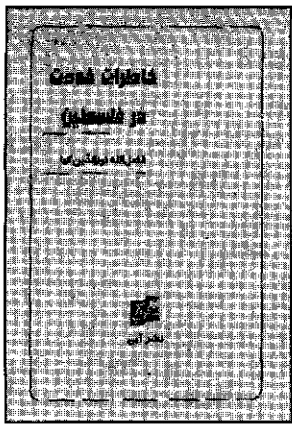
سفارت ایران در برلن و از ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۵ ق وزیر مختار ایران در برلن، از ۱۳۰۶ تا ۱۳۰۸ ش وزیر مختار ایران در لاندن و طی سال‌های ۱۰ - ۱۳۰۹ ش وزیر مختار ایران در توکیو بود. وی در سال ۱۳۱۰ ش از توکیو به تهران احضار شد و هنگام بازگشت در شهر «هاربین»، از شهرهای منچوری چین درگذشت و جنازه او را به تهران آوردند. این سفرنامه گزارش سفر وی از مرز ایران تا دریای سیاه و سپس برلین، لندن و توکیو و منچوری است که به علت قوت وی نامممانده است. همچنین ترجمه وی از سفرنامه بنجامین، نخستین وزیر مختار آمریکا ضمیمه همین نسخه است.

۳۳- ۱۳۲۰ ش.

کیا، فضل‌الله نورالدین: خاطرات خدمت در فلسطین، تهران. نشر آبی. ۱۳۷۸. ۴۷۲ ص.

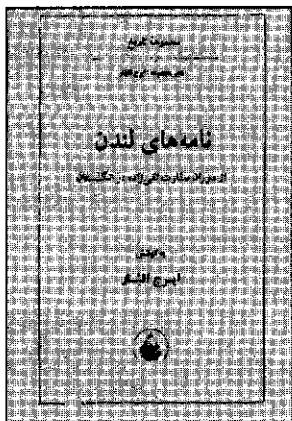
فضل‌الله نورالدین کیا، نوه پسری شیخ فضل‌الله نوری در این کتاب خاطرات نخستین مأموریت سیاسی خود را شرح داده است. وی که در سال ۱۳۱۹ ش به خدمت وزارت امور خارجه درآمد ابتدا قرار بود به عنوان کاردار سفارت ایران به سوئد اعزام شود لیکن به علت عدم اخذ روادید عبور از دولت آلمان هیتلری علیرغم معطلی طولانی در استانبول، در سال ۱۳۲۰ ش به سمت کنسولیار

سرکنسولگری ایران در فلسطین و شرق اردن منصوب شد و تا سال ۱۳۲۵ ش در این سمت انجام وظیفه کرد. این کتاب شرح اولین مأموریت وی در خارج از کشور است که در بیست فصل تنظیم شده و علاوه بر ذکر مسائل تاریخی و خانوادگی، بخش‌هایی از آن به وضعیت سرزمین فلسطین و ایرانیان مقیم آنجا، وضعیت جغرافیایی و طبیعی فلسطین و تاریخ مفصل آن سرزمین و ساکنین آنجا، حکومت فلسطین و صهیونیسم، چگونگی تشکیل اسرائیل و نیز کشور اردن و خلاصه‌ای از تاریخ این سرزمین اختصاص یافته است. عکس‌ها و اسناد در فصل بیستم درج گردیده است.

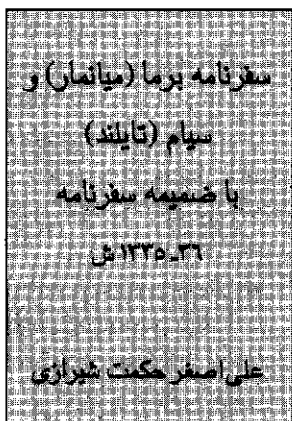
۳۴- ۲۶- ۱۳۲۰ ش

تقی‌زاده، حسن: نامه‌های لندن از دوران سفارت تقی‌زاده در انگلستان، به کوشش ایرج افشار، تهران، فرزانه، ۱۳۷۵ ش، بیست و شش، ۳۰۵ ص.
نامه‌های لندن مجموعه‌ای است از سی و چند نامه و یادداشت نوشته سید حسن تقی‌زاده، وزیر مختار و سپس سفیر کبیر ایران در لندن (از ۷ مهر ۱۳۲۰ ش تا تابستان ۱۳۲۶ ش که به مقامات اصلی مملکت (نخست‌وزیر، وزیر امور خارجه، وزیر دارایی و وزیر دربار) نوشته است. بدیهی است که موضوع بیشتر نامه‌های وی در این مدت درباره موضوع اشغال ایران در جنگ جهانی دوم و تحولات این جنگ می‌باشد. وی قبلاً نیز از ۱۲ تیرماه ۱۳۰۸ تا ۱۰ فروردین ۱۳۰۹ ش ایلچی مخصوص و وزیر مختار مقیم در لندن بوده است. (نقل از یادداشت مقدمه)

۳۵- ۱۳۳۵ ش.

حکمت شیرازی، علی‌اصغر: [سفرنامه برما (میانمار) و سیام (تایلند) با ضمیمه سفرنامه ۳۶- ۱۳۳۵ ش] ۴۲ ص.
ره‌آورد حکمت: شرح مسافرت‌ها و سفرنامه‌های میرزا علی اصغرخان حکمت شیرازی (۲ ج)، به اهتمام محمد دبیر سیاقی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹ ش.
این کتاب مشتمل بر چند

سفرنامه و شرح کوتاه در داخل و خارج از کشور توسط علی‌اصغر حکمت، رجل معروف دوران پهلوی است که بارها به مقام وزارت در وزارتخانه‌های گوناگون (معارف، پیشه و هنر، کشور، بهداری، دادگستری) و دوبار در سال‌های ۱۳۲۷ و ۱۳۲۷ به مقام وزیر امور خارجه نائل گردید. وی همچنین از سال ۱۳۳۲ تا ۱۳۳۶ ش سفیر کبیر ایران در هند بود و در همین

مأموریت در سال ۱۳۳۵ ش به عنوان اولین سفیر آکر دیته ایران در تایلند منصوب شد و سفارتنامه‌های در ۴۲ صفحه از سفر به تایلند (و برمه) و مراسم تقدیم استوارنامه و وضعیت این کشور از ص ۵۵۵ تا ۵۸۹ در جلد دوم کتاب «ره‌آورد حکمت» از وی درج شده است که در نوع خود جالب و خواندنی است.

۳۶- ۱۳۵۰ ش.

مسعود انصاری، عبدالحسین. زندگانی من و نگاهی به تاریخ معاصر ایران و جهان، (۶ ج)، تهران، ابن‌سینا، بی تا (۵۴ - ۱۳۵۰ ش)، ۲۱۵۱ ص.

خاطرات و سفرنامه عبدالحسین مسعود انصاری، فرزند علیقلی خان مشاور الممالک انصاری است که در سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۴ شمسی در ۶ جلد منتشر شده است. عبدالحسین مسعود انصاری متولد سال ۱۲۷۶ ش پس از اتمام تحصیلات مقدماتی وارد خدمت وزارت امور خارجه شد و در طول خدمت در دستگاه دیپلماسی ایران به مأموریت‌های زیر اعزام شد:

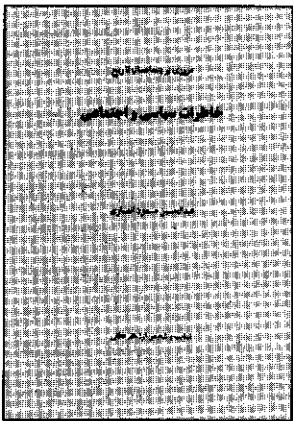
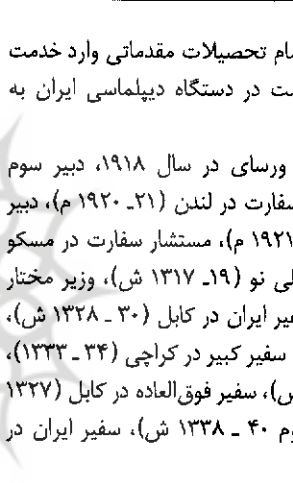
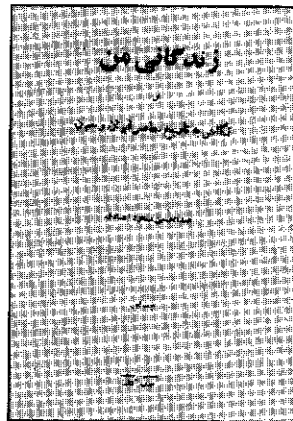
عضو هیأت اعزامی به کنفرانس ورسای در سال ۱۹۱۸، دبیر سوم سفارت در برلین (۱۹۲۰ م)، دبیر سوم سفارت در لندن (۲۱ - ۱۹۲۰ م)، دبیر دوم و دبیر اول سفارت در مسکو (۲۷ - ۱۹۲۱ م)، مستشار سفارت در مسکو (۱۰ - ۱۳۰۷ م)، سرکنسول ایران در دهلی نو (۱۹ - ۱۳۱۷ ش)، وزیر مختار ایران در استکهلم (۲۲ - ۱۳۱۹ ش)، سفیر ایران در کابل (۳۰ - ۱۳۲۸ ش)، وزیر مختار ایران در لاهه (۲ - ۱۳۳۱ ش) سفیر کبیر در کراچی (۳۴ - ۱۳۳۳)، سفیر کبیر ایران در مسکو (۳۶ - ۱۳۳۴ ش)، سفیر فوق‌العاده در کابل (۱۳۳۷ ش) سفیر کبیر ایران در مسکو (بار دوم ۴۰ - ۱۳۳۸ ش)، سفیر ایران در دهلی نو (۴۲ - ۱۳۴۰).

مسعود انصاری در این خاطرات احساسات خود را در مأموریت‌های گوناگون بیان نموده و علاوه بر شرح ماموریت‌های سیاسی خود، به روابط خانوادگی و شخصی خویش نیز اشاره می‌نماید که به نوبه خود خواندنی است. اگر چه هر یک از مجلدات در پایان از فهرست اعلام و اماکن برخوردار است اما فهرست مطالب فقط در جلد‌های پنجم و ششم گنجانیده شده است.

۳۷- ۵۴- ۱۳۵۰ ش

مسعود انصاری، عبدالحسین: خاطرات سیاسی و اجتماعی (مروری) بر پنجاه سال تاریخ، تهذیب و تلخیص از باقر عاقلی، تهران، علمی، ۱۳۷۴، ۹۲۱ ص.

این کتاب تلخیص متن شش جلدی خاطرات عبدالحسین مسعود انصاری است (۳۶) مقدمه دکتر باقر عاقلی که به این متن اضافه شده روشنگر بعضی زوایای زندگی مؤلف است که به فهم مطالب کمک می‌نماید.

۳۸- ۱۳۵۵ ش.

راجی. پرویز: خدمتگزار تخت طاووس، ترجمه ح. ا. مهرا، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴، ۴۱۴ ص.

یادداشت‌های روزانه پرویز راجی، آخرین سفیر محمدرضا شاه در لندن است که از خرداد ۱۳۵۵ تا ۶ بهمن ۱۳۵۷ ش در این سمت انجام وظیفه می‌کرد. اصل این کتاب در اواخر سال ۱۹۸۳ م به زبان انگلیسی چاپ شده است. این یادداشت‌ها دربرگیرنده

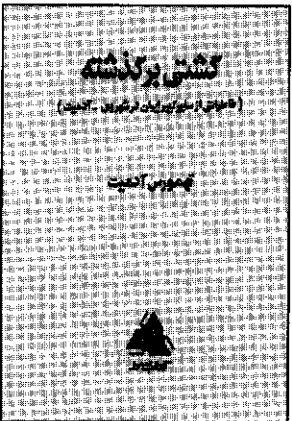

تمام روزهای دوره مأموریت وی نمی‌باشد و جای مطالب مربوط به بعضی روزها در آن خالی است. اما با توجه به اینکه ناظر به امور سفارت ایران در لندن در آخرین سال‌های رژیم پیشین می‌باشد حائز اهمیت است.

۳۹- ۱۳۶۸ ش.

آدمیت، طهمورس: گشتی بر گذشته (خاطراتی از سفیر کبیر ایران در شوروی، آدمیت)، تهران، کتاب سرا، ۱۳۶۸ ش. ۳۷۱ ص.

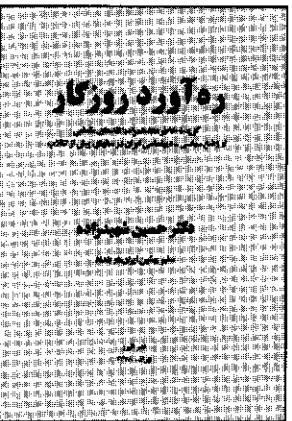
خاطراتی است از طهمورس آدمیت، سفیر سابق ایران در مسکو که مکرراً در آن شهر مأموریت یافته است. این خاطرات دوران خدمت او در وزارت امور خارجه در دوره زمانی ۱۹۴۵ م تا ۱۹۶۵ م را دربر می‌گیرد و حاوی نکات بسیاری از مناقشات و اوضاع داخلی وزارت امور خارجه و روابط ایران و شوروی در این دوره است.

۴۰- ۱۳۷۸ ش.

شهیدزاده، حسین: ره‌آورد روزگار، گزیده خاطره‌ها همراه با نقدهای مقطعی از وضع سیاسی - دیپلماسی ایران در سال‌های پیش از انقلاب، تهران، البرز، ۱۳۷۸، ۴۰۰ ص.

این کتاب خاطرات دکتر حسین شهیدزاده، سفیر رژیم پیشین در بغداد است. حسین شهیدزاده متولد سال ۱۳۰۱ ش در سال ۱۳۲۶ ش وارد خدمت وزارت امور خارجه شد و در طول خدمت خود، علاوه بر ادارات

مرکزی این وزارت، در سمت‌های زیر به مأموریت‌های خارج از کشور اعزام گردیده و خاطرات گوناگون - اداری و غیراداری و گهگاه مسائل بسیار شخصی - خود را از این سفرها شرح می‌دهد. مأموریت‌ها و مشاغل او عبارت بودند از: دبیر سوم سفارت ایران در سوئیس (۳۵ - ۱۳۳۲ ش)، دبیر دوم سفارت ایران در واتیکان (۳۶ - ۱۳۳۵ ش)، دبیر اول سفارت ایران در پاریس (۳۹ - ۱۳۳۸ ش)، رایزن دوم سفارت ایران در وین (۴۱ - ۱۳۳۹ ش)، عضو هیأت نمایندگی ایران در اجلاس شانزدهم مجمع عمومی سازمان ملل متحد، رایزن دوم سفارت ایران در مادرید (۴۲ - ۱۳۴۱ ش)، رایزن اول سفارت ایران

در سویس (۴۷-۱۳۴۵ ش)، سفیر ایران در بغداد (۵۵-۱۳۵۲ ش).

بخشی از خاطرات شهیدزاده یعنی دوران سفارت وی در بغداد که مصادف با انعقاد توافق الجزایر میان شاه و صدام و حل و فصل اختلافات دیرینه ایران و عراق می‌باشد از نظر تاریخی شایسته توجه است و می‌تواند مورد استفاده محققین این مقطع تاریخی واقع شود. وی در این کتاب روش‌های حکومتی و اداری در زمان شاه را مورد نقادی واقع‌بینانه‌ای قرار می‌دهد.

۴۱-۱۳۷۸ ش.

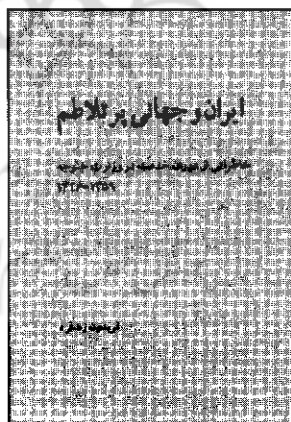
مهدوی، عبدالرضا هوشنگ: در حاشیه سیاست خارجی: از دوران نهضت ملی تا انقلاب (۱۳۲۷-۱۳۵۹ ش). تهران، گفتار، ۱۳۷۸، ۳۳۹ ص. عبدالرضا هوشنگ مهدوی، نویسنده پرتلاش سال‌های اخیر، در این کتاب ضمن شرح خاطرات سیاسی خود از سال ۱۳۲۷ به بعد به تشریح مأموریت‌های سیاسی خود در سمت‌های وابسته سفارت ایران در کلن (۴۴-۱۳۴۰ ش)، دبیر دوم سفارت

ایران در پاریس (۵۰-۱۳۴۵ ش)، رایزن سفارت ایران در قاهره (۵۳-۱۳۵۱ ش)، رایزن سفارت ایران در رم (۵۵-۱۳۵۳ ش) و نفر دوم و کاردار سفارت ایران در لندن (۵۸-۱۳۵۶ ش) می‌پردازد و ماجراهای گوناگون دوران مأموریت خود را شرح می‌دهد که بسیار خواندنی است. به خصوص نوشته‌های وی از دوران کارداری موقت سفارت ایران در لندن که همزمان با اوج‌گیری انقلاب اسلامی و انتقال قدرت از رژیم پیشین به جمهوری اسلامی می‌باشد حائز اهمیت بسیار است.

۴۲-۱۳۷۹ ش.

زند فرد، فریدون: ایران و جهانی پرتلاطم. خاطراتی از دوران خدمت در وزارت امور خارجه ۵۹-۱۳۲۶ ش، فریدون زندفرد، تهران، شیرازه، ۱۳۷۹. ۲۳۲ ص (مجموعه تاریخ معاصر ایران؛ ۲۷) بخش اصلی کتاب بر خاطرات نویسنده درباره مسائل مربوط به اعاده حاکمیت ایران بر جزایر ایرانی خلیج فارس و تصدی سفارتخانه‌های ایران در کویت، پاکستان و عراق استوار است. فریدون

زندفرد که در سال ۱۳۲۶ ش به خدمت وزارت امور خارجه درآمد از سال ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۴ ش وابسته هیأت نمایندگی ایران در سازمان ملل متحد و از سال ۱۳۳۶ تا ۱۳۴۲ ش دبیر دوم این نمایندگی بود. وی از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۴ به سمت سفیر ایران در کویت، از ۱۳۵۶ تا تیرماه ۱۳۵۷ به سمت سفیر ایران در اسلام‌آباد و از تیرماه ۱۳۵۷ تا اردیبهشت ۱۳۵۸ ش به سمت سفیر ایران در بغداد منصوب بوده است. نوشته‌های وی در دوران سفارت در بغداد که مصادف با انتقال قدرت از سلسله پهلوی به جمهوری اسلامی بوده است با توجه به حضور امام خمینی (ره) در نجف و چگونگی سیاست دولت وقت ایران در برابر فعالیت‌های ایشان در عراق از مباحث جالب و خواندنی در این کتاب به شمار می‌رود. موضوع مسافرت فرح پهلوی به نجف اشرف در آخرین ماه‌های حکومت پهلوی دوم و ملاقات ایشان با آیت‌الله خونی و صدام حسین جالب توجه است.

نمایه مؤلفان، مصححان و مترجمان

- آجودانباشی، حسین خان ۱۳، ۱۴، ۱۵
 آدمیت، طهمورث ۳۹
 ابوترابیان، حسین ۵
 اتابک اعظم ← امین‌السلطان
 ارفع، رضا ۲۷
 اروج بیگ بیات ۴
 اسمیت، یان ۵
 اصفهانیان، کریم ۲۱
 افشار، ایرج ۱، ۳، ۳۴
 افشار، میرزا مصطفی ۱۲
 افشار قزوینی، حبیب‌الله ۲۰
 امیرنظام گروسی، حسنعلی ۲۳
 امین‌الدوله، فرخ خان ۲۱
 امین‌السلطان، علی اصغر ۳۰
 انصاری، میرزا مسعود ۱۲
 بایسنغر میرزا ۱
 بهاء‌الملک ← افشار، میرزا مصطفی
 پرنس ارفع ← ارفع، رضا
 تفرشی، محمدعلی ۷
 تقی‌زاده، حسن ۳۴
 حکمت، علی اصغر ۳۵
 خان ملک ساسانی، احمد ۳۱
 خطائی، علی اکبر ۳
 خلیل خان (حاجی) ۹
 دانش ← ارفع، رضا
 دبیر سیاقی، محمد ۳۰، ۳۵
 دهباشی، علی ۲۷
 راجی، پرویز ۳۸
 رجب‌نیا، مسعود ۴
 روشنی، قدرت‌الله ۲۱
 زندفرد، فریدون ۴۲
 زمانی، حسین ۱۷
 سرابی، حسین بن عبدالله ۲۱
 سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق ۱، ۲
 سیف‌الملک ← میربنجه نوری
 شهیدزاده، حسین ۴۰
 شهیدی، همایون ۸
 صفائی، ابراهیم ۲۸
 طالبی، فرامرز ۲۶
 عاقلی، باقر ۳۷
 عباس میرزله ۱۲
 عباس میرزا ملک‌آراء ۲۹
 عزالدوله، عبدالصمد میرزا ۲۶
 عضدالملک حسینی، فضل‌الله ۲۵
 علاء‌الملک، محمود ۲۸
 علوی شیرازی، محمد هادی ۱۱

عمادالوزاره ← مساعد السلطنة

غفور، محمدعلی خان ۱۶

غیاث‌الدین نقاش ۱

فاروقی، عباس ۶

فتاحی، فتح‌الدین ۱۳، ۱۴

فکرت، محمد آصف ۲۴

فلور، ویلم ۵

قندهاری، ابوالحسن ۲۴

کاووسی عراقی، محمدحسن ۱۶

کیا، فضل‌الله نورالدین ۳۳

گرمرودی، میرزا فتاح ۱۳، ۱۴، ۱۵

گلین، محمد ۱۱، ۱۲، ۲۰، ۲۶

لاهوری، محمد شفیق ۲

لسترنج، گای ۴

لواسانی، محمدبن فتحعلی ۱۸

ماسیان، آوانس ← مساعداالسلطنة

مجلسی، داریوش ۵

محمد ربیع بن محمد ابراهیم ۶

محمد رضا بیگ ۷، ۸

محمد نبی خان ۹

مرسل وند، حسن ۱۰

مساعداالسلطنة، آوانس ۳۲

مسعود انصاری، عبدالحمین ۳۶، ۳۷

مشیری، محمد ۱۵

ملکو نوف ۲۶

موریس، هربرت ۸

موسی بیگ ۵

مهدوی، عبدالرضا هوشنگ ۴۱

مهران، ح. ۳۸

میرپنجه نوری، عباسقلی خان ۲۰

میرزا ابوالحسن ایلیچی، ۱۰، ۱۱

میرزا بزرگ، محمدتقی خان ۲۳

میرزا صالح، غلامحسین ۹

نصیری مقدم، محمد نادر ۱۶

نظام‌الدوله ← آجودا نیاشی

نوائی، عبدالحمین ۲۹

وجدانی، عبدالحمین ۸

هدایت، مهدیقلی ۳۰

نمایه عناوین سفارت‌نامه‌ها (کتابها)

اولین سفرای ایران و هلند ۵

ایران و جهانی پرتلاطم ۴۲

تاریخ سفارت حاجی خلیل خان و محمدنبی خان

به هندوستان ۹

حیرت‌نامه ۱۰

خاطرات پرنس ارف ۲۷

خاطرات خدمت در فلسطین ۳۳

خاطرات سیاسی و اجتماعی ۳۷

خاطراتی از دوران خدمت در وزارت امور خارجه

(۵۹-۱۳۲۶) ۲۲

خاطراتی از سفیر کبیر ایران در شوروی - آدمیت

۳۹

خدمتگزار تخت‌طاووس ۳۸

خطای نامه ۳

داستان سفر هندوستان و شرح غرایب و بیان

عجایب آن ۲

در حاشیه سیاست خارجی: از دوران نهضت ملی

تا انقلاب (۱۳۵۹-۱۳۲۷) ۴۱

دلیل السفرا. سفرنامه میرزا ابوالحسن خان

شیرازی (ایلیچی) به روسیه ۱۱

دون ژوئن ایرانی ۴

روزنامه‌چرخه خواجه غیاث‌الدین نقاش ۱

روزنامه سفر خوارزم ۱۶

روزنامه سفر هرات ۲۲

ره‌آورد حکمت ۳۵

ره‌آورد روزگار ۴۰

زندگانی من و نگاهی به تاریخ معاصر ایران و

جهان ۳۶

سفارتنامه خوارزم ۱۹

سفرنامه آجودانباشی ۱۳، ۱۴، ۱۵

سفرنامه آوانس خان مساعداالسلطنة ۳۲

سفرنامه اولین هیأت سیاسی اعزامی ایران به

کشورهای اروپایی در زمان قاجاریه ۱۳

سفرنامه ایران و روسیه ۲۶

سفرنامه بخارا ۱۷

سفرنامه برما (میانمار) و سیام (تایلند) با ضمیمه

سفرنامه ۳۵

سفرنامه چین ۱

سفرنامه خسرو میرزا (به بطرز بورغ) ۱۲

سفرنامه سفیر ایران به سیام ۶

سفرنامه سیدابوالحسن قندهاری در ۱۲۸۶ (ق)

۲۴

سفرنامه سیف‌الملک به روسیه ۲۰

سفرنامه فرخ‌خان امین‌الدوله ۲۱

سفرنامه محمدرضا بیگ و سرگذشت او در

سفر... ۷

سفرنامه مکه از راه سیبری، چین و... ۳۰

سفرنامه میرزا ابوالحسن خان ایلیچی به لندن ۱۰

سفرنامه میرزا ابوالحسن خان شیرازی (ایلیچی)

به روسیه ۱۱

سفرنامه میرزا فتاح گرمرودی به اروپا موسوم به

چهار فصل... ۱۴

سفینه سلیمانی ۶

سیاحتنامه هندوستان (و برمه) ۲۵

شب‌نامه ۱۴

شرح حال عباس میرزا ملک آراء و... ۲۹

شرح سفارت میرزا عباسقلی خان نوری سیف

الملک به روسیه ۲۰

شرح سفر موسی بیگ سفیر شاه عباس به هلند

۵

شرح مأموریت آجودانباشی (حسین خان

نظام‌الدوله)... ۱۵

کتاب روزنامه موسوم به چهار فصل ۱۳

گزارش سفارت کابل ۲۴

گزارش‌های سیاسی علاءالملک ۲۸

گزیده خاطره‌ها همراه با نقدهای مقطعی... ۴۰

گشتی بر گذشته ۳۹

«محمدرضا بیگ» در دربار لوتی چهاردهم ۸

مخزن الوقایع ۲۱

مرآة الارض ۱۸

مروری بر پنجاه سال تاریخ ۳۳

مطلع السعیدین و مجمع‌البحرین ۲

نامه‌های لندن از دوران سفارت تقی‌زاده در

انگلستان ۳۴

وقایع و سرگذشت حسنعلی خان گروسی ۲۳

یادبودهای سفارت استانبول ۳۱

پی نوشت‌ها:

۱- فراگتر، برت: خاطرات نویسی ایرانیان، ترجمه مجید جلیوند رضایی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۷.

۲- همان ماخذ.

۳- برای مقدمه‌ای در این زمینه نگاه کنید به: کراچی، روح‌انگیز: دیدارهای دور: پژوهشی در ادبیات سفرنامه‌ای همراه با کتابشناسی سفرنامه‌های فارسی، تهران، چاپار، ۱۳۸۱.

۴- عباس اقبال «چند سفرنامه از سفرای ایران»، نشریه وزارت امور خارجه، دوره اول، شماره ۳، (۱۳۲۸ ش).

۵- محمد شهری برآبادی: گشت‌وگذاری در سفرنامه‌های سیاسی، مشکوة، شماره ۲۶، بهار ۱۳۶۹، ص ۱۴۰-۱۱۹.

۶- از جمله نگاه کنید به:

○ شاهانی، خسرو: سفر با سفرنامه‌ها، تهران، تهران. ۱۳۶۸.

○ مستقیمی، مهدی: سفری تاریخی به گذشته‌ها: با کاروان سفرنامه‌ها، قم، مؤلف، ۱۳۷۲.

○ فاروقی، فواد، سیری در سفرنامه‌ها، با مقدمه‌یی از دکتر حامد فولادوند، تهران، عطایی، ۱۳۶۱.